

FOLKLOR MAHSÜLLERİNİN TABİATI

Prof. Dr. Umay GÜNAY

Folklor hadiselerinin varoluş sebebi toplum hayatı içindeki görevleridir. Bu görev eğlenceye veya faydaya ama mutlaka yaşama tarzına bağlıdır. Yaşama tarzı değiştiği yeni şartlara ve ihtiyaçlara göre folklor mahsulü de değişir. Yaratıldığı ve muhafaza edildiği toplum içinde görevini kaybeden folklor mahsulü önce yozlaşır, sonra unutulur.

Türkiye'de son yıllarda folklor mahsüllerine, değeri bilinmeyen, terk edilmiş sanat eserleri gibi kabul gösterilmekte, sahiplenme, canlandırma, değerlendirme şeklinde yaklaşımlar ileri sürülmektedir. Ancak unutulmalıdır ki her folklor hadisesi sanat eseri değildir ancak sanat eseri niteliğinde olanlar vardır. «Folklor hadisesi» kavramı yaratılan bir form yanında yaşama tarzını da ifade etmektedir.

Folklor mahsüllerinin tabiatı konusunda bu yazı çerçevesinde görüşlerimizi açıklamada aşağıdaki folklor

tarifinin yardımcı olacağına inanıyoruz.

«Çocuğa, evinde veya yuvada nini, bilmece, tekerleme, manzume söylendiğinde; Deyimler, atasözleri, mısralar halk hikâyeleri, ocakbaşı hatıraları hatırlandığında; Hasat mevsiminde ve bayramlarda eski oyunlara, şarkılara, danslara, oyun çıkarmaya düşkünlük gösterildiğinde; Anne kızın dikiş, örgü, yün eğirme, nakış, dokuma, yemek pişirmeyi örneklerle gösterildiğinde; Çiftçi oğlunu, atalardan kalma yolla eğittiğinde, ekme ve hasat için aya ve rüzgâra göre hava tahmini yaptığında; Köy zanaatkarları geleneğe göre çırak yetiştirdiklerinde; Bilgi, tecrübe, irfan ve hünerin çağrışımları, eskinin alışkanlık ve pratikleri baskıya, kitaba veya öğretmene müracaat etmeksizin yaşlı nesillerce örnekle, davranışla, sözle nakledildiğinde; Folkloru kendi dâimi evinde her zaman iş başında canlı ve değişebilen, çabuk kavrayabilen ve yolun-

daki yeni unsurları asimile etmeye hazır olarak buluruz. Muhtemelen kırılmış veya ak saçlı, eski modadır, modern gelişme ve endüstrinin baskısı altında eski sağlam yerinden çabuk vazgeçmekte seri numaralı, damgalı ürünler ve standart patentin karşısındaki yaratmalardır.»¹

Bu tarifte açıkça ve teferruatla ifade edildiği gibi folklor mahsulünün metni kadar yaratıldığı ve yaşatıldığı şartlar da bu ilmin araştırma sahasına dahildir.

Halkbilimi çalışmalarında edebi ve antropolojik olmak üzere iki yaklaşım vardır. Türkiye'de halkbilimi alanındaki çalışmalarda edebi yaklaşım hâkim olduğu için metin ve malzeme tesbiti dâima ön plânda tutulmuş, mahsulün çevre şartları, doğum, muhafaza, yayılma, yozlaşma ve yok olma şeklinde gelişen hayat hikâyesi ihmal edilmiştir. Halbuki folklor hadisesinin hayat hikâyesi onun tabiatının ve mânâsının anlaşılmasına yardımcı olur.

Toplum hayatı içinde görevi olan folklor hadisesinin statik değil dinamik oldukları mâlumdur. Yaşama şartları içinde görev gördükçe değişerek gelişerek muhafaza edilen folklor hadisesi görevlerini yitirdikçe yozlaşarak, asli şekillerinden uzaklaşarak tanınmayacak kadar yabancılaşmakta ve kaybolmaktadır.

Cumhuriyetle birlikte başlayan yaşama tarzımızdaki hızlı değişme sonucunda fonksiyonlarını çeşitli sebeplerle yitiren folklor hadisesinde meydana gelen yozlaşma ve yok olma veya şekil ve mahiyet değiştirme gibi durumları çeşitli vesilelerle gözleyebilmekteyiz.

Konya il merkezinde bir kebabçı da² reklâm amacıyla peçeteler ve kartlar üzerine basılan şu manzumeler, anonim ve âşik tarzı şiir geleneğinde yer alan eğitici, nasihatli ve eyelendirici mâni ve koşma dördlüklerinin ve muamma tarzının bozulma ve

yozlaşma hali içinde son yaşama gayretlerini sarfettiklerini gösteren örneklerdir.

Zengin babayı âsi evlât
Orta Halli Memuru süslü avrat
Fakir çiftçiyi kuru inat
Varlıklı Esnafı Hovardalık
En güzel Lokantayı Pislik batırır

Çeşneci

Zengin olmuşsun Hiç
Fakir olmuşsun Hiç
Kefende cep yok Hiç
Mademki bu dünya Hiç
Sende durmadan ye iç

Çeşneci

Sen sen ölmeyecek gibi olma
Sen sanki temizi bilmez gibi olma
Sen Ç. Başına gelipte şikâyetçi olma
Sen Ç. Başının padişahsın zeviri olma
Sen sanma Ç. Başı Kebabı olmaz
Sen sanma Ç. Başında hata olmaz
Sen sanma padişahın affı olmaz
Sen derken padişahsın Ç. Başısız

olmaz

Hüseyin Uyar

Reklâm amacı güden bu manzumeler şekil itibarıyla koşma, mâni türlerinin dördlüklerini ve uslubunu andırmakla beraber ayak (kafiye-redif) ve hece vezni, kıtalardaki mısra sayısı bakımından belli bir düzene uymadıkları görülmektedir. Bazılarının altında yalnızca lokantanın adı, bazılarında Hüseyin Uyar adı bulunmaktadır. Ayrıca şâir, kendine göre önemli bulduğu kelimeleri büyük harflerle başlatarak klâsik imlânın dışına çıkmıştır.

Gene aynı kebabcının peçete ve reklâm kartlarında atasözü uslubunda şu nasihatler yer almaktadır :

«Adem oğlunun bedeninde beş cevher vardır ki

1. Öfke Aklı
2. Haset Dinî
3. Tamah hayâyı
4. Gıybet de sâlih ameli
5. Çeşneci Kebab da açlığı giderir

«Kadın dört şey için sebilebilir.»

1. Malı
2. Soyu
3. Güzelliği
4. Dini

Sen kendin seç, kendin beğen.

Uzun asırlar boyunca, duygularını, düşüncelerini, tecrübelerini, tavsiyelerini, tecrübelerini, mâni ve koşma dörtlükleri ve bu dörtlüklerin çeşitli kombinasyonları ile meydana gelen nazım türleri ile sözlü edebiyat geleneği içinde muhafaza etmiş olan milletimizin, yirminci asırda rekabet ve reklâma dayalı ticaret hayatında eski bir geleneğe müracaat etmesi normaldir. Ancak bu ve benzeri diğer örnekler değişen hayat şartları sonucunda sözlü anonim edebiyatın kaybolmakta olduğunu göstermektedir. Yazılı edebiyat sözlü edebiyatın yerini hızla almaktadır.

İnsanın paylaşma, tecrübelerini aktarma gibi ihtiyaçlarıyla ortaya çıkan folklor ürünlerinin yok oluşa doğru değişme safahatı içindeki bir başka şeklini, Sağmalcılar cezaevinde tesbit edilen³ «mecal» adı verilen mani benzeri örneklerde görüyoruz. Halkbilimi teriminde yer alan «halk» kavramı en az bir müsterek unsur paylaşan insan grubunu ifade eder. Bu grubu bağlayan faktör müsterek meslek dil, din, kader gibi unsurlardan biri veya birkaçı olabilir. Hapishane-deki grubu bağlayan iki unsur vardır, dil ve kaderlerindeki şanssızlık.

Anadolu'da ve bir dönem İstanbul'da kadınlar arasında Hidirellezde, genç kızların kismetlerini, genç gelinlerin çocuk sahibi olup olamayacaklarını öğrenmek, için fal halinde çekilen niyet manileri yanında çeşitli vesilelerle duygularını paylaşmak için karşılıklı mani söyleme geleneğinin bir benzeri olan «mecâl»lerden birkaç örnek veriyoruz :

—Bir mecâlîm var

—Her kime

—Beni çekemeyenlere

Şu duvar yıkıldı

Bu duvar yıkıldı

Beni çekemeyenler

İçine tıklıldı⁴

—Bir mecâlîm var

—Her kime

Bu binayı yapan usta

İnşallah olur hasta

Aman cam bırakmamış

Nereden bakayım dosta⁵

Kara kara kazanlar

Kara yazı yazanlar

Hiç iyi gün görmesin

Bizi burda tutanlar⁶

Bilindiği gibi 19. asrın sonlarında İstanbul'da aşıklık geleneği önce değişmiş, gelenek dışı unsurlarla karışmış daha sonra yozlaşmış ve bir süre sonra bütünüyle ortadan kalkmıştır. Tavuk Pazarındaki âşık kahvelerinin yerini yavaş yavaş semai kahveleri almış, «Âşık Tarzı Şiir» yerine Tanzimattan sonra Külhanbey - Tulumbacı takımının zevkine uygun yeni bir edebiyat türü oluşmaya başlamıştır. Bu şâirlere tulumbacı şâir, meydan şâiri gibi isimler verilmiş ve bu gelenek Tavuk Pazarı Âşık Kahvelerine atılmışlardır. Bir süre iki tarz bir arada yürümüşse de daha sonra semâi kahvelerinde geceler aşağıdaki kozmopolit düzen içinde yürütülmeğe başlamıştır.

Çalgı takımı umumiyetle alafranga bir marşla programı açar, bir polka veya benzeri bir iki parçadan sonra nihavent makamına geçilir tekrar alafrangaya yakın şarkılara kantoları yer verilir. Çiftetelli gibi oyun havaları, türkülerden sonra mâni, koşma, semâi, divan, yıldız, kalenderî ve destan gibi geleneğe bağlı şekiller birbirini takip ederdi.⁷

19. asırda klâsik âşık fasıllarının uğradığı bu değişim sırasında mâni türü İstanbul'a has bir şekilde gelişmiş ve binlerce mâni ortaya çıkmıştır. «Adam aman» klüşesiyle başlayan

mâniler arasında pek alelade ve basma kalıp örnekler yanında gerçekten şiir değeri olanlar da mevcuttur.

Yukarıdan beri sıraladığımız hadise ve örnekleri bütün olarak değerlendirdiğimizde Folklor mahsüllerinin ve hadiselerinin yaşama tarzı, müşterek kültür birikimi ile bağlantısını açıkça görmek mümkündür. Toplumun yaşama tarzı, inançları, asgari müşterekleri Folklor mahsüllerinin doğuşunu, zenginleşerek çeşitlenmesini, sürekliğini, muhafazasını, yozlaşmasını ve yok oluşunu belirleyen başlıca âmidir.

Cumhuriyetten bu yana yapılan çalışmalarla tesbit edilen folklor mahsülleri, Cumhuriyet öncesi, Türk hayatının birikiminden günümüze nakledilenlerdir. Okur yazarlığın yaygınlaşması, resmi tedrisin, basın yayın organlarının standartlaştırılan eğlence ve kültür birikiminin sonunda sözlü edebiyatın kaybolmakta olduğu aşikârdır. Özellikle Doğu Anadolu Bölgesinde canlılığını muhafaza eder gibi görünen Âşık Edebiyatının da yazılı edebiyatın büyük ölçüde tesiri altında olduğunu önümüzdeki on yıllardan birinde onun da tarihi hatıralar arasına karışacağını kabul etmek yanlış olmaz kanaatindeyiz.

Gene biliyoruz ki bu mânâda folklor ürünlerinin kayboluşu başka ölçü ve formlarda, başka ihtiyaçları karşılayacak folklor mahsüllerinin teşekkülüne mâni değildir. Cumhuriyet Türkiyesinin gerekli kıldığı yaşama şeklinin bu konuda neler getireceğini şimdiden tahmin etmek bugün için zor.

«Herder, bir millet, halkının dili ve sözlü edebiyatı üzerine kurulmuş kendine has kültürel hüviyete sahip olduğu takdirde var olur» demektedir. Başta İsveç kültürü ve dili olmak üzere Danimarka, Norveç ve Rus kültür-

lerinin tesiri altında eriyip yok olmakta olan Fin milletinin, Dr. Lönnrot'un 19. yüzyılda Kalevala'yı milli destan haline getirmesinden ve Finli aydınların, sanatkarların bu destanı hayatın ve güzel sanatların kaynağı yaparak canlandırmalarından sonra bu milli şuurla yok oluştan varoluşa ulaştığı kendileri ve diğer milletler tarafından ilmi olarak kabul edilen ve takdir edilen bir gerçektir.

Folklor hadiselerinin yeni hayat tarzımız içinde değişmeleri, bir ölçüde kaybolmaları, bu mahsüllerin tabiatları gereğidir, bunları zorla yaşatmak mümkün değildir. Bugünkü ve dünkü durumlarını derleyerek, arşivlemek, müzeler kurarak dondurulmuş olarak gelecek nesillere aktarmak kadar Kalevala örneğinde olduğu gibi Cumhuriyet kültürünün, sanatının ve yaşama tarzının şekillenmesi içinde kazandığı ağırlık oranında, verdiği ilhamla Türk kimlik ve kişiliğini muhafaza edebileceğiz.

* Bu makale 5. Milletlerarası Türko-
loji Kongresi'nde Bildiri olarak sunulmuştur.

- 1 Standart Dictionary of Folklore Mythology and Legend, USA, 1958, 1958, Marius Barbeau, «Folklore», s. 398.
- 2 Çeşnicibaşı, Konya.
- 3 Nazlı Ilıcak, Allah Kurtarsın, İstanbul 1983.
- 4 a.g.e., s. 21.
- 5 a.g., s. 22.
- 6 a.e., s. 44.
- 7 Salâh Birsal, «Kahveler Kitabı», Ankara 1983, s. 186-201.
- 8 Books From Finland, Micheal Branch «Kalevala from myth to Symbol», Helsinki 1985, s. 1.